

บทที่ 2

งานพระเมรุสมัยรัตนโกสินทร์

ประเทศไทยมีระบอบการปกครองโดยมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณต่อประเทศชาติ ทรงเป็นนักรบนำกองทัพขับไล่ศัตรูนำความร่มเย็นมาสู่ประชาราษฎร์แล้ว ทั้งยังทรงทะนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมและประเพณีต่าง ๆ ในส่วนของประเพณีนั้นได้กำหนดประเพณีขึ้นไว้เป็นแบบอย่างประเพณีที่ดีงาม เพื่อให้ประชาชนในชาติถือปฏิบัตินับตั้งเกิดการเกิดจนกระทั่งตาย เป็นเครื่องแสดงถึงความเป็นชาติที่มีอารยธรรม เป็นต้นว่าประเพณีการทำศพ โดยเฉพาะพระมหากษัตริย์ซึ่งเป็นประมุขของบ้านเมืองได้รับการยกย่องว่าเป็นสมมติเทพ ฉะนั้นจึงมีประเพณีเพื่อเทิดพระเกียรติพระมหากษัตริย์ เมื่อพระมหากษัตริย์เสด็จสวรรคต จึงต้องจัดพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ ตามคติความเชื่อที่สืบต่อมาแต่โบราณ โดยอันเชิญพระบรมศพไปถวายพระเพลิง ณ พระเมรุที่สร้างขึ้น

1. ความหมาย

“เมรุและเมรุมาศ” ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานให้ความหมายว่า น. ชื่อภูเขากลางจักรวาล มียอดเป็นที่ตั้งแห่งเมืองสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ซึ่งพระอินทร์อยู่ที่ เฝาศพ เติมผูกหุ่นทำเป็นภูเขาตั้งที่เฝ้าขึ้นบนนั้น ของหลวงทำเป็นเรือนโถง เครื่องยอดหรือมณฑปที่เฝ้า เรียกว่า พระเมรุ ต่อมาเรียกที่เฝาศพทั่วไปทั้งที่มียอดและไม่มียอดว่า เมรุ. (ป.) เมรุมาศ (เมรุมาด) น. เมรุทองราชาศัพท์ใช้ว่า พระเมรุมาศ. เมรุราช (เมรุราด) น. เขาพระสุเมรุ. (ป.)

เมรุในวรรณคดีของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงวินิจฉัยไว้ดังนี้ “เมรุ เห็นจะได้ชื่อมาแต่ปลูกปราสาทอันสูงใหญ่ขึ้นท่ามกลางปลูกปราสาทน้อยขึ้นตามมุมทุกทิศ มีโกลนทวาร (โคปุระ) ชักระเบียงเชื่อมถึงกัน ปีกราชวัติล้อมเป็นชั้น ๆ มีลักษณะคูดงเขาพระสุเมรุ ตั้งอยู่ท่ามกลางมีเขาสัตตบริภัณฑ์ล้อมจึงเรียกว่าพระเมรุ ที่หลังทำยอดลงเม้มไม่มีอะไรเลย เหลือแต่ยอดแหลม ๆ ก็คงเรียกว่าเมรุ” (จากศาสนสมเด็จ ฉบับลงวันที่ 3 มีนาคม 2476)

สรุปได้ว่า พระเมรุมาศที่กล่าวถึงในที่นี้ หมายถึง พระเมรุกลางเมือง จัดสร้างเพื่อถวายพระเพลิงพระบรมศพ และพระศพที่พระมหากษัตริย์ทรงประทานให้ถวายพระเพลิงกลางเมืองและเป็นการก่อสร้างเพียงชั่วคราวเท่านั้น พระเมรุจัดว่าเป็น “กุฎาคาร” คือ เป็นอาคารที่มียอด

แหลมสูงที่เรียกว่า “เรือนยอด” ซึ่งเป็นเรือนยอดทรงมณฑป หรือเรือนยอดทรงปราสาทก็แล้วแต่ช่างจะออกแบบ ซึ่งควรค่าแก่การรักษาไว้ให้นุชนรุ่นหลังได้มีความภาคภูมิใจในความสามารถของบรรพบุรุษของเราเอาไว้

2. แนวคิดเกี่ยวกับงานพระเมรุ

การสร้างพระเมรุเป็นสถาปัตยกรรมชั้นสูง ต้องใช้ช่างที่มีความรอบรู้ มีฝีมือและทักษะในงานศิลปกรรมและกระบวนการช่างไทยทุกสาขามาร่วมกันปฏิบัติงาน สิ่งที่มีความสำคัญอย่างยิ่งคือ ต้องปฏิบัติให้ถูกต้องตามโบราณราชประเพณีครบถ้วนทุกขั้นตอน

คติความเชื่อของคนไทยนั้น พระบรมวงศ์ในราชตระกูล ล้วนได้รับนับถือว่าสืบเชื้อสายจากสมมติเทพ จึงเชื่อกันว่า เมื่อถึงวาระสุดท้ายแห่งพระชนม์ชีพ ทุกพระองค์จะเสด็จสู่ทิพย์สถาน ณ พระสุเมรุบรรพต ดังนั้น เมื่อจะถวายพระเพลิงพระศพ จึงมีการสร้างพระเมรุ เสมือนจำลองเขาพระสุเมรุจากสรวงสวรรค์มาประดิษฐาน ณ บริเวณมณฑลพิธีใจกลางพระนคร แม้พระเมรุจะมีรูปลักษณะและขนาดแตกต่างกันตามพระอิสริยยศ แต่องค์ประกอบต่าง ๆ ยังคงความวิจิตรบรรจง ตามคุณลักษณะของศิลปะสถาปัตยกรรมของไทยทุกประการ เพื่อให้คงงามสมพระเกียรติ

เหตุใดจึงเรียกอาคาร หรือสิ่งปลูกสร้างสำหรับถวายพระเพลิง พระบรมศพพระเจ้าแผ่นดินว่า “พระเมรุ” เพราะพระมหากษัตริย์เป็นสมมติเทพ ตามคติความเชื่อของพราหมณ์หรือฮินดู เทพย่อมสถิตอยู่บนเขาพระสุเมรุ ล้อมไปด้วยเขาสัตตบริภัณฑ์ เมื่อจุติลงมายังมนุษยโลกเป็นสมมติเทพและเมื่อเสด็จสวรรคตจึงตั้งพระบรมศพบนพระเมรุ หรือพระเมรุมาศ เป็นการส่งพระบรมศพ หรือพระวิญญาณ เสด็จกลับไปสู่เขาพระสุเมรุดั้งเดิม

สำหรับแนวคิดของการสร้างพระเมรุมาศ ก็คือ พระเมรุมาศ และปริมณฑลนั้น บริเวณที่สมมติขึ้น โดยการจำลองเขาพระสุเมรุ ตามคติความเชื่อว่าการถวายพระเพลิงพระบรมศพนั้น เป็นการกลับสู่เทวาลัยสถานคือ เขาพระสุเมรุบรรพต จึงมีการตกแต่งด้วยรูปเทวคา และสัตว์หิมพานต์ไว้ที่ฐานและชั้นลด พร้อมกันได้มีการสร้างพระเมรุทิศ พระเมรุแทรก ช่างทับเกษร ชักกระเบื้องเชื่อมถึงกัน สมมติเป็นเขาสัตตบริภัณฑ์ที่ล้อมรอบเขาพระสุเมรุ

จากการสัมภาษณ์พลอากาศตรีอาวุธ เงินชูกลิ่น สถาปนิกที่ออกแบบพระเมรุมาศของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี และพระเมรุของสมเด็จพระพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ เมื่อวันที่ 16 กันยายน 2553 เวลา 11.30 น. กล่าวว่า พระเมรุมาศ พระเมรุแต่ละองค์นั้นสร้างขึ้นแตกต่างกันตามพระอิสริยยศพระอิสริยยศศักดิ์ของพระบรมศพ และพระศพ การดูว่าพระอิสริยยศสูงไม่สูงนั้นให้ดูที่ฉัตร เป็นต้นว่า พระมหากษัตริย์ และพระ

ราชินี ชั้น 9 ชั้น เจ้านายต่าง ๆ ชั้นรองลงมาฉัตร 7 ชั้น ลงลงมา ฉัตร 5 ชั้น การใช้สะพาน เกวียนเป็นที่อันเชิญพระศพขึ้นพระเมรุจะใช้สำหรับพระศพที่ได้รับพระอิสริยยศชั้น 9 ชั้น และ 7 ชั้น เท่านั้น ส่วนฉัตรตั้งแต่ 5 ชั้นลงไปไม่ใช่เกวียนในการบันเชิญพระศพขึ้นพระเมรุ อันนี้ก็เป็นที่อีกลักษณะที่แสดงถึงฐานานุศักดิ์ของพระศพ พอมาถึงงานของสมเด็จพระพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ ในคราวแรกที้ออกแบบพระเมรุจะเห็นว่าตอนที่ท่านสิ้นพระชนม์ ประดิษฐานพระโกศที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทตอนนั้นทรงฉัตร 5 ชั้น ตอนนั้นแบบพระเมรุก็ออกมาแล้ว ถ้าสังเกตดูจะเห็นว่าฉัตร 5 ชั้น กับฉัตร 7 ชั้น มีความแตกต่างกันเครื่องสูงที่ตั้งอยู่ข้าง ๆ ทั้งหมดจะเป็นทองแผ่ลวดทั้งหมด พอพระอิสริยยศเปลี่ยนเป็น 7 ชั้น เครื่องสูงต่าง ๆ เปลี่ยนเป็นเครื่องทองขวางทั้งหมด อันนี้คือข้อแตกต่างที่พระอิสริยยศเปลี่ยน แต่ในขณะที่เดียวกันก็ไม่โปรดให้ท่านชื่อว่าพระเมรุมาศถึงแม้จะมีการเลื่อนฉัตรเป็น 7 ชั้นก็ไม่ให้ท่านว่าพระเมรุมาศยังเรียกว่าพระเมรุจนถวายพระเพลิงเสร็จก็เรียกพระเมรุ ถึงแม้รูปลักษณะจะเหมือนพระเมรุมาศแต่ไม่โปรดให้ท่าน การที่ท่านชื่อก็ถือว่าเป็นฐานานุศักดิ์อย่างหนึ่งด้วย อย่างเป็นต้นว่าการทำพระเมรุมาศของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ราชรถมีอยู่ 2 องค์ องค์หนึ่งคือมหาพิชัยราชรถ อีกองค์หนึ่งคือพระเวชยัน ตอนสมสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี พระมหาพิชัยราชรถทรงชำรุด จึงนำเอาพระเวชยันออก แต่โปรดให้ท่านว่าพระมหาพิชัยราชรถ เพราะฉะนั้นชื่อก็เป็นเรื่องสำคัญด้วยในพระอิสริยยศ ฉะนั้นแบบของพระเมรุมาศ พระเมรุจึงขึ้นอยู่กับที่ช่างสถาปนิกจะคิดออกแบบและร่วมกันสร้างตามราชประเพณีที่สืบต่อกันมา ถึงแม้ว่าจะเป็นพระเมรุขนาดใหญ่หรือพระเมรุขนาดเล็กต่างก็มีสัดส่วนของอาคารประกอบพระเมรุมาศเช่นเดียวกัน โดยเฉพาะพระที่นั่งทรงธรรม ศาลาอุทกขุณ ช่าง ทิม ราชวัติ เป็นต้น

3. ประวัติการจัดงานพระเมรุในสมัยรัตนโกสินทร์

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ในรัชกาลที่ 1 ทรงมีพระราชดำริฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรม ประเพณีที่เคยมีมาแต่เก่าก่อนให้คงอยู่เป็นแบบแผนของแผ่นดิน พิธีถวายพระเพลิงพระศพเป็นส่วนหนึ่งที่กำหนดให้จัดขึ้นไว้เป็นแบบอย่างตามธรรมเนียมครั้งกรุงศรีอยุธยา

3.1 งานพระบรมอัฐิสมเด็จพระปฐมบรมชนกาธิราช

“ในปีเถาะ สัปตศก จุลศักราช 1157 (พ.ศ.2338) นั้น การทัพศึกกว้างลง ทรงพระราชดำริจะถวายพระเพลิงพระบรมอัฐิสมเด็จพระชนกาธิบดินทอนองพระเดชพระคุณ เพราะเมื่อสมเด็จพระชนกาธิบดินทอนองสวรรคต เป็นเวลาบ้านเมืองเกิดจลาจล พระราชวงศานุวงศ์กระจัดพลัดพรายกัน สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระพี่นาง สมเด็จพระอนุชาธิราชกรมพระราชวังบวรสถาน

มงคล ก็หาได้ถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระชนกาธิบดีไม่ จึงโปรดให้สร้างพระเมรุมาศขนาดใหญ่ และเครื่องมหรสพสมโภช เหมือนอย่างการพระบรมศพพระเจ้าแผ่นดินครั้งกรุงเก่า

ครั้น ๕ เดือน 5 ปีมะโรง อัฐศก จุลศักราช 1158 (พ.ศ.2339) การพระเมรุสร้างเสร็จแล้ว วันขึ้น 13 ค่ำ โปรดให้แห่พระบรมสารีริกธาตุ ออกมาสู่พระเมรุ มีการมหรสพสมโภช 3 คืน 3 วันแล้ว ครั้นวันแรม 1 ค่ำ จึงแห่พระบรมอัฐิสมเด็จพระชนกาธิบดี สู่พระเมรุ กระทบวอนแห่พระบรมอัฐิครั้งนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จทรงพระราชยานโยงพระบรมอัฐิเอง สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคลก็ทรงพระราชยานไปรับช้าวตอกนำมาในกระทบวอน และพระบรมวงศานุวงศ์ทรงรูปสัตว์สังเค็ดประคองผ้าไตรเข้าไปในกระทบวอนแห่หลายพระองค์ ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลในครั้งนั้นเป็นเอกประการ (สมภพ ภิรมย์, 2528:94-95)

พระราชประเพณี พระบรมศพที่จัดขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช แม้จะมีได้ระบุว่ามีแบบแผนการจัดอย่างไร ก็เชื่อว่าได้ยึดถือตามที่เคยปฏิบัติมาแล้วในสมัยกรุงศรีอยุธยา

3.2 งานพระบรมศพพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงจัดการพระบรมศพ

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช สมเด็จพระบรมชนกนาถ ตามแบบโบราณราชประเพณี ที่เคยจัดมาแล้วในครั้งงานพระเมรุมาศสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก โดยสร้างพระเมรุเต็มอัตรา ขนาดเสาใหญ่สูง 1 เส้น (40 เมตร) ช้อยาว 7 วา (14 เมตร) สูงตลอดยอด 2 เส้น ภายในเมรุใหญ่มีเมรุทอง สูง 10 วา (20 เมตร) มีเมรุทั้ง 8 ทิศ มีสามข้าง มีรูปสัตว์รายรอบ ตกแต่งด้วยราชวัตรฉัตรธง มีระทาดอกไม้เพลิง สูง 12 วา จำนวนถึง 16 ระทาดอกไม้ เจริญพรหม 15 โรง มีละคร โขน จั้ว มีต้นกล้วยพฤกษ์ทั้ง 8 มีโรงทานอาหารคาวหวานแก่ไพร่ฟ้าที่มาร่วมงานพระบรมศพ

วันเสาร์เดือน 6 ขึ้น 5 ค่ำ อันเชิญพระบรมสารีริกธาตุในพระบรมมหาราชวังตั้งกระทบวอนแห่ออกไปยังพระเมรุมาศ ประดิษฐานบนพระเบญจาทอง พระสงฆ์ฝ่ายคามวาสี อรัญวาสี 80 รูป เจริญพุทธมนต์มีการฉลองสมโภช 1 คืน 1 วัน มีการทิ้งทาน เวลาค่ำวันอาทิตย์ เดือน 6 ขึ้น 6 ค่ำ อันเชิญพระบรมสารีริกธาตุกลับเข้าพระบรมมหาราชวัง

วันจันทร์ เดือน 6 ขึ้น 7 ค่ำ อันเชิญพระบรมศพของสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก สู่พระเมรุมาศด้วยยานมาศลำคานแล้วอันเชิญพระโกศพระบรมศพขึ้นพระมหาพิชัยราชรถ มีกระทบวอนแห่อย่างใหญ่โต เมื่อประดิษฐานบนพระจิตกาธานในพระเมรุมาศแล้วจัดให้มีการสมโภช 7 วัน 7 คืน พระสงฆ์ในพระนครและหัวเมืองสดับปกรณ์ 10,000 เศษ มีการทิ้งทานกล้วยพฤกษ์ทั้ง 8 ทิศ ทรงพระราชทานเงินตราเสื้อผ้าแก่ผู้มีอายุ 70 ปีขึ้นไปทั่วหน้าทุกคน

วันอาทิตย์ เดือน 6 ขึ้น 13 ค่ำ มีการถวายพระเพลิงรุ่งขึ้นอัญเชิญพระบรมอัฐิ ประดิษฐานในพระโกศลงยาราชาวดี แล้วจัดฉลองสมโภชอีก 3 วัน 3 คืน ส่วนพระอังคารนั้นได้อัญเชิญไปลอยที่หน้าวัดปทุมคงคาโดยขบวนเรือคั้ง มีการอัญเชิญพระโกศพระบรมอัฐิโดยขบวนพระราชเสนทรยานเข้าสู่พระบรมมหาราชวัง ประดิษฐานไว้บนพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท มีการสมโภชทรงบำเพ็ญพระราชกุศล อีก 4 วัน 4 คืน เมื่อครบ 7 วัน 7 คืน จึงอัญเชิญไปประดิษฐานไว้ในหอพระธาตุมณเฑียรในพระบรมมหาราชวัง

3.3 งานพระบรมศพของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดเกล้า ให้จัดพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยดังนี้ ทรงสรงน้ำพระบรมศพ ทรงพระเครื่องต้นพระมหาสุภร่ำ แล้วอัญเชิญลงพระดงเงินแล้วอัญเชิญสู่พระสุพรรณโกศ พระหนูนพระปฤษฎางค์ข้างซ้ายขวา หน้าพระบรมศพด้วยพระเขนยนมก้นเอียง ทรงถวายพระมหากฐินตามโบราณราชประเพณี พระมหากษัตริย์ตราธิราชเจ้าแก่ก่อนสืบมา ตั้งกระบวนแห่พระบรมศพจากถนนหน้าพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย เสด็จขึ้นสู่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท พระโกศพระบรมศพประดิษฐานพระแท่นแว่นฟ้า 3 ชั้น ตั้งเครื่องราชูปโภคทั้งปวง เอาใบบัวตึบกรองใต้พื้นพระบรมโกศ เอาไม้ไผ่ทะลวงข้อทำท่อหยั่งลงไปใต้พื้นมหาปราสาทถึงพระถ้ำที่รองพระบุพโพ ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล

จัดทำพระเมรุมาศขนาดใหญ่ยอดปราสาทค์เต็มอัตราตามอย่างโบราณราชประเพณี วันพุธที่ 20 เมษายน 2368 เชิญพระบรมสารีริกธาตุฉลอง 1 คืน รุ่งขึ้นอัญเชิญกลับ และอัญเชิญพระอัฐิออกสู่พระเมรุมาศสมโภช 1 คืน แล้วแห่กลับพระบรมมหาราชวัง วันเสาร์ที่ 23 เมษายน 2368 ได้อัญเชิญพระโกศพระบรมอัฐิโดยขบวนราชยานและมหาพิชัยราชรถ มีการตั้งทานกัลปพฤกษ์มหรสพต่าง ๆ สมโภช 7 วัน 7 คืน เมื่อเก็บพระอัฐิแล้วตั้งฉลองที่พระเมรุอีก 3 วัน 3 คืน อังคารที่ 3 พฤษภาคม 2368 เชิญพระบรมอัฐิแห่กลับสู่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล 4 วัน 4 คืน จึงอัญเชิญขึ้นสู่หอพระอัฐิธาตุมณเฑียร พระบรมมหาราชวัง

3.4 งานพระศพพระบรมศพสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดให้จัดพระราชพิธีถวายพระราชทานเพลิงพระบรมศพของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังนี้ ทรงเสด็จพระราชดำเนินสรงน้ำพระบรมศพ ให้เจ้าพนักงานถวายพระเครื่องต้น ตามขัตติยราชประเพณี เชิญพระบรมศพลงสู่พระโกศทองคำ จำหลักลายกุดั่น ประดับพลอยเนาวรัตน์ ตั้งขบวนแห่ออกสู่ประตูสนามราชกิจไปประดิษฐานไว้ที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เพื่อบำเพ็ญพระราชกุศล

สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ
ห้องสมุดงานวิจัย
วันที่... - 8 พ.ค. 2555
เลขทะเบียน..... 245429
เลขเรียกหนังสือ.....

ทรงเร่งให้สร้างเมรุให้ทันฤดูแล้ว ขนาดความสูง ๒ เส้น มีปรangk ๕ ยอด ภายในมีเมรุทองสูง 10 วา จัดการทำเมรุตั้งแต่เดือน 11 มา 8 เดือนจึงเสร็จ มีการจัดเบญจาทองรองพระบรมโกศ มีเมรุทิศ 8 มีราชวัติ 2 ชั้น มีฉัตรเงิน ทอง นาค ที่ราชวัติชั้นใน ส่วนราชวัติชั้นนอกประดับด้วยฉัตรเบญจรงค์ มีระทาดอกไม้เพลิง สูง 12 วา 16 ระทา มีเครื่องประดาในพระบรมศพครบทุกประการ ตามอย่างโบราณราชประเพณีพระบรมศพมาแต่ก่อน มีการจัดถวายกงเต็ก 7 วัน 7 ค่ำ ตามอย่างธรรมเนียมจีน

3.5 งานพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้จัดสร้างพระเมรุถวายพระเพลิงอย่างสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ให้ทันกำหนดถวายพระเพลิงในฤดูหนาว มีการขนานน้ำทรงเครื่องพระบรมศพแล้วอัญเชิญลงพระลองเงิน จัดกระบวนแห่พระบรมศพมาประกอบพระโกศใหญ่ประดิษฐานไว้บนพระเบญจาทองคำจำหลักลายกุดั่น ตกแต่งพระบรมศพด้วยเครื่องสูง เครื่องราชูปโภค เตียงสำหรับพระสงฆ์สวดอภิธรรม 2 เตียง ให้มีประโคมตามอย่างโบราณราชประเพณี

ครั้นเมื่อสร้างพระเมรุมาศเสร็จแล้วโปรดให้มีการสมโภชพระบรมสารีริกธาตุที่พระเมรุมาศ 1 ค่ำ มีการจุดดอกไม้เพลิง ต่อมา มีการสมโภชพระบรมอัฐิของบุพการีอีก 1 ค่ำ แล้งรุ่งขึ้นก็เชิญเสด็จกลับเข้าพระบรมมหาราชวัง

อัญเชิญพระบรมศพสู่พระเมรุมาศ ในวันเสาร์ ขึ้น 11 ค่ำ เดือน 4 เวลาตี 11 หุ้ม จากพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทด้วยยานมาศสามลำคาน ตั้งกระบวนพระราชอิสริยยศแห่ตามสถลมารคยาตรา ไปยังหน้าวัดเชตุพน แล้วอัญเชิญพระโกศพระบรมศพ ขึ้นประดิษฐานบนพระมหาพิชัยราชรถ สู่พระเมรุท้องสนามหลวง อัญเชิญพระศพขึ้นพระที่นั่งเบญจาทองคำ มีมหรสพสมโภช 7 วัน 7 ค่ำ พระสงฆ์ฝ่ายคามวาสี อรัญวาสีดับปกรณ์ 64 รูป ผลัดกันสวดทั้งกลางวัน กลางคืน ทรงปฏิบัติพระสงฆ์ตอนเช้า 400 รูป เวลาเพล 400 รูป

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพร้อมพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ ทหาร ตำรวจ ประชาชน พร้อมกันถวายพระเพลิง ในวันศุกร์ แรม 2 ค่ำ เดือน 4 เวลาบ่าย รุ่งขึ้นเวลา 1 โมงเช้า พระสงฆ์ราชาคณะ 9 รูป รับพระราชทานฉันทในพระเมรุ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเก็บพระอัฐิประมวลลงในโกศทองคำจำหลักลงยา ราชวัติ เชิญขึ้นประดิษฐานไว้บนชบกพระเบญจาทองคำ มีการสมโภชพระบรมอัฐิอีก 3 วัน 3 ค่ำ แล้วอัญเชิญพระบรมอัฐิกลับไปประดิษฐานที่พระบรมมหาราชวัง ส่วนพระบรมราชสรีรางคารนำไปบรรจุไว้ฐานพระประธานวัดราชประดิษฐ์

3.6 งานพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดเกล้าฯ ให้จัดการพระราชพิธีพระบรมศพของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงถวายน้ำสรงพระบรมศพ เวลาบ่าย

4 โมงเศษ ของวันที่ 23 รัตนโกสินทร์ศก 124 ให้เจ้าพนักงานถวายเครื่องต้นตามโบราณขัตติยราชประเพณี อัญเชิญพระบรมศพลงสู่พระลงเงิน แล้วเชิญพระลงลงจากพระที่นั่งอัมพรสถาน ขึ้นพระเสลี่ยงหึ่งมาประดิษฐานพระที่นั่งสามคาน เจ้าพนักงานผ่านสะพานมัจฉวาฬรังสรรค์ สะพานผ่านฟ้าลีลาศ สะพานผ่านพิภพลีลา เลี้ยวถนนหน้าพระลาน เลี้ยวเข้าประตูวิเศษชัยศรี เชิญพระโกศพระบรมศพขึ้นประดิษฐานที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทแว่นฟ้าของคำภายใต้พระนพปฎลเศวตฉัตร ตกแต่งพระโกศด้วยราชอิสริยยศราฐูปโภค พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงบำเพ็ญพระราชกุศลตามพระราชประเพณี (ศิลาปกร กรม, 2528 : 203-256.)

ในการพระบรมศพครั้งนี้มีการเปลี่ยนแปลงหลายอย่าง เช่นทรงโปรดเกล้าฯ ให้เลิกการโกนหัวไว้ทุกข์ งดการสร้างเมรุใหญ่ ขบวนแห่ก็แก้ไขไม่ให้มีรูปสัตว์ และให้มีการถวายพระเพลิงเสร็จภายในวันเดียว เลิกการฉลองดอกไม้เพลิงและมหรสพต่าง ๆ ไม่ต้องตั้งโรงครัวเลี้ยง เลิกต้นกัลปพฤกษ์เปลี่ยนเป็นพระราชทานของแจก เมื่อถวายพระเพลิงเสร็จ รุ่งเช้าวันที่ 17 มีนาคม เวลา 1 โมงเช้า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระบรมอัฐิด้วยน้ำพระสุคนธ์ประมวลพระบรมอัฐิในพระโกศทองคำจำลองคล้ายกุดันประดับเพชร เชิญพระโกศพระบรมอัฐิสู่พระที่นั่งทรงธรรม ทรงจุดธูปเทียนสักการะพระบรมอัฐิแล้วทรงบำเพ็ญกุศล พระสงฆ์สวดปกรณ์ 50 รูป ต่อจากนั้นเชิญพระบรมอัฐิประดิษฐานบนพระที่นั่งราชนทรยาน เชิญพระอังคารจากพระเมรุขึ้นประดิษฐานบนบุษบกพระราชานทรน้อย ตั้งริ้วขบวนแห่ประกอบด้วยเครื่องพระราชอิสริยยศสู่พระบรมมหาราชวัง ส่วนพระบรมราชสรีรางคานนำไปฝากพุทธปรางปราสาทในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระบรมอัฐิประดิษฐานบนพระเบญจาทองคำ อัญเชิญพระบรมอัฐิขึ้นประดิษฐานที่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ในวันที่ 4 เมษายน รัตนโกสินทร์ศก 130 อัญเชิญพระราชสรีรางคานไปบรรจุที่รัตนบัลลังก์พระพุทธชินราชเบญจามบพิตร

3.7 งานพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดเกล้าฯ ให้จัดพระราชพิธีการพระบรมศพของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ตามพระบรมราชโองการที่ทรงแสดงพระราชประสงค์ไว้เกือบทุกข้อ เว้นแต่ข้อ 11 ทรงแก้เป็นทรงพระมหาพิชัยราชรถ แต่พอมหาเวียนรอบพระเมรุมาศทรงโปรดเกล้าฯ ให้ใช้ราชรถปืนใหญ่รางเกวียนตามพระราชประสงค์ ในการพระบรมศพครั้งนี้ ทรงได้ยึดเอาแบบอย่างพระบรมชนกนาถและยังได้ตัดเมรุทิศออก ทรงยกเลิกไม่ให้มีการร้องไห้แต่ใครจะร้องก็ไม่ว่า แต่ขอให้ร้องจากใจจริง และทรงตัดราชรถออก 3 องค์ เนื่องจากทรงเห็นว่าไม่สมควรและสิ้นเปลืองพระราชทรัพย์ (ศิลาปกร กรม, 2528:249-259)

3.8 งานพระบรมศพของสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล

การจัดพระราชพิธีพระบรมศพของสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดลนั้น

ได้จัดตามแบบขัตติยราชประเพณีอย่างโบราณทุกประการ นับว่าสมัยนี้เป็นสมัยที่เริ่มมีเทคโนโลยี การบันทึกภาพนิ่งภาพยนตร์เก็บไว้เป็นหลักฐาน เป็นการอนุรักษ์วัฒนธรรมไทยได้เป็นอย่างดี แต่เปลี่ยนสูตร 9 ชั้นมาเหลือ 7 ชั้น 5 ชั้น 3 ชั้น (ศิลปากร กรม, 2528 : 319-419.) ตามความเหมาะสมกับฐานนุสัคคีแห่งพระศพนั้น

3.9 งานพระบรมศพของสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีบรมราชเทวี

การจัดถวายพระเพลิงพระบรมศพของสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี บรมราชเทวีรัชกาลที่ 7 ทรงโปรดเกล้าฯพระราชทานอย่างเต็มตามอัตรา ตามโบราณราชประเพณีมาแต่ก่อน แต่การพระราชพิธีพระบรมศพครั้งสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี เป็นระยะที่บ้านเมือง เจริญรุ่งเรืองทุกด้าน การเก็บข้อมูลเกี่ยวกับการจัดถวายพระเพลิงจึงสมบูรณ์แบบมาก บันทึกทั้งภาพนิ่ง ภาพถ่าย และถ่ายทอดโทรทัศน์ตลอดจนชาวต่างประเทศได้รู้ได้เห็นว่ามีวัฒนธรรมอันดีงามมาแต่โบราณกาลแล้วและมีชาติไทยประเทศเดียวที่ยังคงรักษาประเพณีเกี่ยวกับการพระราชพิธีพระบรมศพของกษัตริย์และราชินีเอาไว้ได้

3.10 งานพระบรมศพของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี

การจัดพระราชพิธีพระบรมศพของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีนั้น ได้จัดตามแบบขัตติยราชประเพณีอย่างโบราณทุกประการ ในการจัดงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ สมเด็จพระเทพพระรัตนราชสุตาฯ สยามบรมราชกุมารี มีพระราชประสงค์ให้รื้อฟื้นประเพณีการแสดงมหรสพในงานวันถวายพระเพลิงพระบรมศพ และโปรดให้มีการจัดบรรเลงปี่พาทย์อีกด้วย

3.11 งานพระบรมศพของสมเด็จพระพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์

การจัดพระราชพิธีพระบรมศพของสมเด็จพระพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ ก็ได้จัดตามแบบขัตติยราชประเพณีอย่างโบราณทุกประการ และก็มีมหรสพในงานถวายพระเพลิงพระบรมศพเช่นเดียวกับงานพระบรมศพของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี

รูปแบบการจัดงานพระเมรุในสมัยรัตนโกสินทร์ ช่วงรัชกาลที่ 1-4 มีการสร้างพระเมรุที่ถวายพระเพลิงพระบรมศพ โดยพระเมรุที่สร้างนั้นมีลักษณะที่ใหญ่โตมโหฬารเต็มตามกำลังความสามารถในการสร้างในยุคสมัยนั้น ๆ ซึ่งเพียบพร้อมไปด้วยศิลปะต่าง ๆ ของไทยแบบโบราณ แต่เมื่อถึงยุคหลัง ๆ การก่อสร้างได้คำนึงถึงความสิ้นเปลืองงบประมาณของแผ่นดินที่ต้องสูญเสียไปกับการจัดงานพระเมรุ จึงต้องยึดหลักการประหยัดและคงไว้ซึ่งศิลปวัฒนธรรมของไทยเท่าที่จะอนุรักษ์ไว้เป็นประวัติศาสตร์ของชาติ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่

รัชกาลที่ 5 จึงทรงมีพระบรมราชโองการให้พิจารณาตัดองค์พระเมรุใหญ่ที่ครอบพระเมรุทองออก คงไว้เป็นลักษณะพระเมรุมณฑลขยอปราสาท พรหมพักตร์ และตัดการต่าง ๆ อีกมาก ครั้นถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ก็ได้มีพระราชกระแสโปรดเกล้าฯ ให้ตัดทอนการสร้างพระเมรุลงไปอีก ทั้งนี้ก็เพื่อการประหยัดเป็นหลักสำคัญ แต่ได้อนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมในรูปของมณฑลขยอพระเมรุโดยเฉพาะไว้ เพราะการพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ เป็นราชประเพณีที่ติดทนสถาบันพระมหากษัตริย์อันเกี่ยวเนื่องกับการจงรักภักดีของประชาชนชาวไทย อีกทั้งยังเป็นพระราชประเพณีที่สำคัญยิ่ง อีกทั้งยังมีระเบียบแบบแผนที่ตั้งงาม

4. การวิเคราะห์พระเมรุ

ความเชื่อตามศาสนาพราหมณ์ที่ว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นคิงสมมติเทพ และท่านมีถิ่นพำนักอยู่บนสรวงสวรรค์ ดังนั้นเมื่อพระมหากษัตริย์ทรงสวรรคต จึงต้องถวายพระเกียรติ คำว่าสวรรคต คือการกลับไปสถิตย์พระวิมาน ณ พระเมรุหรือเขาพระสุเมรุ บนสวรรค์ชั้นฟ้าที่เดิมด้วยเหตุดังนี้ การสร้างที่ถวายพระเพลิงพระบรมศพจึงเรียกว่า พระเมรุ แทนเขาที่สถิตย์แห่งดวงพระวิญญาณที่ประทับเดิม การสร้างพระเมรุนั้นก็เพื่อเป็นการจำลองแนวความคิด ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากศาสนาพราหมณ์ ด้วยการส่งเสด็จพระมหากษัตริย์กลับสู่สรวงสวรรค์ นั่นคือให้ท่านกลับไปอยู่ในที่ที่ท่านควรอยู่ ร่างของท่านนั้นหมดวาระที่อยู่ในโลกมนุษย์แล้วเราจึงส่งเสด็จกลับสู่สรวงสวรรค์นี่คือเรื่องของแนวความคิดการสร้างพระเมรุขึ้นมา พระเมรุจริง ๆ แล้วคือแนวคิดของสวรรค์เขาพระสุเมรุซึ่งเป็นที่อยู่ของพระอิศวรเทพเจ้าสำคัญของศาสนาพราหมณ์ บรรดากษัตริย์เหล่านี้ที่ลงมาปกครองบ้านเมืองในกรุงศรีอยุธยา คือ พระนารายณ์ เพราะฉะนั้นกษัตริย์ที่ลงมาปกครองคืออวตารส่วนหนึ่งของพระนารายณ์ เราจึงตั้งชื่อว่าราชวงศ์จักรี เพราะฉะนั้นเมื่อท่านตายแล้วก็ส่งท่านกลับไปยังเขาพระสุเมรุให้ท่านไปอยู่ที่นั่น ความเชื่อนี้เป็นความเชื่อที่ได้รับอิทธิพลมาจากศาสนาพราหมณ์ ฉะนั้นเราจึงต้องมีการพระเมรุ การพระเมรุเกิดขึ้นเพื่อที่จะได้ส่งพระมหากษัตริย์กลับสู่สวรรค์ โดยการสมมติว่าส่งจากโลกมนุษย์ให้ท่านกลับไปอยู่ยังเขาพระสุเมรุ

5. ลักษณะของพระเมรุในพิธีพระบรมศพ

5.1 พระเมรุเป็นสถาปัตยกรรมที่มีรูปทรงของอาคารเด่นสง่างามเป็นพิเศษ เหมือนวิมานอยู่ของเทพ เป็นชั้นฟ้าตามจินตนาการในภาพจิตรกรรมฝาผนัง ใช้ประกอบพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ มีการประดับรูปเทวดาคดก่่างให้สวยงามเป็นพิเศษ

5.2 พระเมรุเป็นลักษณะเรือนเครื่องยอด เรียกว่ากุฎาคาร มักจะทำเป็นยอดแหลมเป็นรูปทรงพระปราสาท ทรงมณฑป

5.3 ยอดพระเมรุมีฉัตรนพดลมหาเศวตฉัตร มักอยู่บนยอดสุด แสดงถึงฐานครุฑศักดิ์ของพระบรมศพนั้น ๆ ถ้าเป็นพระบรมราชวงศ์ก็จะลดจำนวนชั้นของเศวตฉัตรลงเป็น 7-5 ชั้น

5.4 พระเมรุเป็นอาคารที่สร้างขึ้นชั่วคราวเมื่อเสร็จพิธีก็รื้อออก เนื่องจากโบราณราชประเพณีไม่นิยมสร้างเมรุเป็นการถาวรไว้ในกลางเมือง

5.5 พระเมรุใหญ่สร้างครอบเมรุทองทำหน้าที่เป็นโรงทึม สามารถป้องกันแดดฝนได้

5.6 พระเมรุเป็นสภาพที่คล้ายท้องพระโรงหรือพระที่นั่งตัวโรงใช้ประกอบพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลถวายพระเพลิงพระบรมศพที่พระสงฆ์สวดพระอภิธรรม สดับปกรณ์เลี้ยงพระ และเป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์ พระราชินีตลอดจนราชวงศ์ ข้าราชการบริพารที่มาในงานพระบรมศพ

5.7 พระเมรุที่มีขนาดใหญ่โตมโหฬารให้คู่หนึ่งสวสวรรค์เทียมกับเขาพระสุเมรุ

5.8 การสร้างพระเมรุเป็นการสิ้นเปลืองทั้งกำลังคนและกำลังทรัพย์ และเวลา แต่มีค่าในการรักษาวัฒนธรรมของชาติ

5.9 ในสมัยอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์ การสร้างพระเมรุเป็นภารกิจของผู้สืบสันตติวงศ์ แต่ปัจจุบันตั้งแต่มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นหน้าที่ของรัฐบาลร่วมกับประชาชน แสดงความจงรักภักดี

